

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL AVRUPA'SININ DEMOKRATİK DEĞERLERLE SINAVI

TWENTY FIRST CENTURY EUROPE'S TEST WITH THE DEMOCRATIC VALUES

HATİCE SEZER*

ABSTRACT

It is mostly accepted that beginning from the fourteenth century Renaissance and Reform movements and leading to the geographical discoveries, martial, scientific and industrial revolutions, and eventually to the Age of Enlightenment, the twentieth century European countries have continuously proceeded through a progressive line of development. Eighteenth century can also be named as a period where an enlightenment consciousness has started to be questioned and shaped together with the question of "What is the Enlightenment?" Almost all of these countries have considered themselves to be the heir of such a conception of European civilization. Yet, the twentieth century would not be remembered as an age when the European countries shared the moral and material values they have been building up for centuries with each other and with the world countries. The first half of the twentieth century rather witnessed the fight of the heirs of the European civilization for throne, struggling to lay hold of Europe's world capital. Meanwhile an evolutionary idea depending on the "hegemony of the strongest," by surpassing all kinds of thought and system that succeeded in sheltering what is different, had led the way to the emergence of fascist regimes in Europe.

Keywords: Fascism, Liberal Democracies, Europe, Minorities, Economy.

ÖZ

Yirminci yüzyıl Avrupa devletlerinin, yaklaşık on dördüncü yüzyıl Rönesans ve Reform hareketlerinden itibaren gerçekleşen Coğrafi Keşifler, askeri, bilimsel ve sanayi devrimleri vasıtasıyla, Aydınlanma Çağı olarak nitelendirilen on sekizinci yüzyıla değin sürekli ilerlemeci bir çizgide gelişme gösterdikleri genel kabul görmektedir. On sekizinci yüzyıl aydınlanma bilincinin "Aydınlanma Nedir?" sorusuyla sorgulanmaya ve şekillenmeye başladığı dönem olarak da adlandırılabilir. Avrupa devletlerinin belki hemen her biri kendisini böyle bir Avrupa medeniyetinin mirasçısı saymaktaydı. Fakat yirminci yüzyıl, Avrupa devletlerinin asırlardır biriktirdikleri maddi ve manevi değerleri birbirleriyle ve dünyanın diğer ülkeleriyle paylaştıkları bir çağ olarak anılmayacaktı. Yirminci yüzyılın ilk yarısı daha çok Avrupa'nın dünya sermayesini ele geçirmeye çalışan Avrupa medeniyeti mirasçılarının 'taht kavgası'na şahit olurken, "en güçlünün hakimiyeti"ne dayalı evrimci bir düşünce, farklılıkları kendi içerisinde barındırmayı başarabilmiş her türlü düşünce ve sistemin ötesine geçerek, Avrupa'da faşist rejimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Anahtar Kelimeler: Faşizm, Liberal Demokratiler, Avrupa, Azınlıklar, Ekonomi.

* Doktora Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi.

Araş Gör., Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Eric Hobsbawm'ın deyimiyle “kısa yirminci yüzyıl” (Hobsbawm,1994) liberal demokrasilerin zaferiyle başlamıştı. Özellikle Avrupa demokrasilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda kazandıkları zafer bu başarının bir kanıtı niteliğinde olmasına ve demokratik kurumların Avrupa genelinde yaygınlaşmasına rağmen, savaş yorgunu ve gündelik temel ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun düşmüş Avrupa halkları, liberal demokrasilerin üzerine temellendiği inanç, vicdan ve düşünce özgürlüğü gibi değerleri veya bireyin kendisi için en iyi olanı yine kendi yolunu çizerek bulabileceğine dair bir inancı(Mill, 2001: 16) takdir edebilecek durumda değildi. Özellikle 1930 sonrası Avrupa'yı sarsan Ekonomik Buhran, Avrupa ülkelerini saplandıkları sosyo-ekonomik çıkmazdan kurtulmak adına radikal çözüm arayışlarına yöneltmişti. Fakat bu çözüm arayışında liberalizme karşı yenilikçilik karşıtı bir muhafazakarlık biçimini de benimsemeyerek liberalizm ve muhafazakarlık ikileminin ötesinde yeni ideolojik yaklaşımları kurgulamaya başlamışlardı. Yirminci yüzyılda liberal kurumların temellerini sarmayı amaçlamış iki temel ideoloji olarak komünizm ve faşizmden bahsedebiliriz. Sovyet Rusya ve Nazi Almanyası örneklerinde gördüğümüz gibi komünist ve faşist rejimlerin her ikisi de totaliterleşme eğilimi göstermelerine rağmen, bu rejimler tamamen farklı idealler üzerine inşa edilmişlerdi. Bu makalede demokratik rejimlerin içinden fakat onlara karşı bir alternatif olarak ortaya çıkan faşist rejimlerin oluşumuna yol açan faktörler incelenerek yirminci yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan faşizm tehdidinin yirmi birinci yüzyılın ilk yarısında Avrupa demokrasileri için nasıl bir tehlike arz edebileceği tartışılacaktır.

Yirminci yüzyıl, Aydınlanma Çağı miras ve misyonunu yüklenmiş bir Avrupa medeniyeti algısı ile başlamıştı.¹ On dokuzuncu yüzyıl boyunca ana hatları belirlenen bu medeniyet Hobsbawm'ın tabiriyle ekonomide kapitalist; hukuki ve anayasal yapısı itibariyle liberal; hegemonik sınıf yapısıyla burjuvazi değerlerini temsil ediyordu. Avrupa'nın tarihsel gelişim sürecinde şekillenen bu algı, bilimsel ve eğitsel alanda gösterilen gelişmelere eşlik eden maddi ve ahlaki ilerlemeyle duygusuyla Avrupa'nın merkeziliği fikrine odaklanmış; bilimsel, sanatsal, siyasi ve endüstriyel ihtilallerin doğum yeri olan; ekonomik sistemiyle bütün dünyaya nüfuz etmiş, askerleri hemen hemen tüm dünyayı ele geçirmiş bir medeniyet algısı teşkil etmekteydi (Hobsbawm,

1 Detaylı bilgi için bkz Immanuel Kant, “An Answer to the Question: What is Enlightenment,” *What is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth Century Questions*, Berkeley: University of California Press, 1996; Michel Foucault, “What is Enlightenment?” in *The Foucault Reader*, ed. by Paul Rabinow, New York, Pantheon Books, 1984, ss. 32-50; Geoffrey Galt Harpham, “So... What is Enlightenment? An Inquisition into Modernity,” *Critical Inquiry*, vol 20, no 3, Spring, 1994, ss. 524-556.

1994:6). Birinci Dünya Savaşı'nın direk sonuçlarına baktığımızda, liberal rejimlerin savaşı kazanmasıyla, bahsi geçen bu Avrupa medeniyetinin ve onun temsil ettiği değerlerin başarı ve prestijinin doruk noktasına ulaştığı söylenebilir. Sonuçları ne denli yıkıcı olsa da, yirminci yüzyılın uzun vadede bir demokratikleşme çağı olmasında ve faşist, totaliter ve komünist rejimler karşısında önce Avrupa'da sonrasında farklı dünya ülkelerinde liberal demokratik kurum ve ideallerin rağbet görmesinde, liberal rejimlerin Birinci Dünya Savaşı'nda kazanan taraf olarak rüşlerini ispat etmeleri önemli bir faktör olarak görülebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarına baktığımızda, Sovyet Rusya'sı hariç savaştan çıkan tüm rejimler seçilmiş temsili parlamenter sistemi benimsemişlerdi (Hobsbawm, 1994:110).

Yirminci yüzyılda liberal demokrasiler, kazanan tarafın ideolojisi ve on dokuzuncu yüzyılda şekillenen Avrupa medeniyeti değerlerinin temsilcisi sayılarak "yönetimin normal ve doğal formu" olarak diğer ülkeler tarafından kabul edilmiş veya diğer ülkelere empoze edilmişti. Diğer yandan, Birinci Dünya Savaşı ile elde edilen zafer, teoride burjuvazinin zaferiydi ve bu durum elit grupların çıkarlarına karşı kalabalıkların çıkarlarını savunacak muhalif hareketleri teşvik edecek ve 1919 ve 1920'li yıllara hakim olmuş burjuva parlamentarizmi dalgasının geri çekilmekte olduğu ancak zamanla fark edilecekti (Mazower,1999:2,3). Bu geri çekiliş, Hobsbawm'a göre Avrupa medeniyetinin temellerinin sarsılmasına yol açmıştı. Avrupa demokrasilerinin bu dönemde maruz kalacağı bu yapısöküm süreci iki dünya savaşının, isyanlar ve ihtillallere eşlik eden ekonomik krizlerin de katkısıyla tepe noktasına ulaşacaktı (Hobsbawm,1994:7,8).

Şimdi, dünya savaşlarının ve Avrupa genelinde yaşanan krizlerin liberal demokratik zemini nasıl sarstığını incelememiz gerekiyor. Dünya savaşları döneminde liberal ideolojilere karşıt ideolojilerin gelişmesini tetikleyen faktörler nelerdi? Hobsbawm'a göre liberal siyaset, temelinde, saldırılara karşı zayıftı. Liberalizmin karakteristik yönetim şekli olan temsili demokrasiler mesele devlet idaresine geldiğinde yetersiz kalmaktaydı ve yine Hobsbawm'ın "Felaket Çağı" olarak adlandırdığı 1914'den 1950'e kadar gelişen olaylar, sorunsuz ve etkili işleyen bir liberal siyaseti mümkün kılmak bir yana, liberal siyasetin ortaya çıkacağı koşulları sağlamaktan dahi çoğunlukla yoksundu (Hobsbawm,1994:138). Yirminci yüzyılda liberal demokrasilerin bu zayıflığını anlamlandırabilmek için liberal siyasetin koşullarına ve gerekliliklerine bakmamız gerekir. Hobsbawm'a göre liberal demokrasilerin üç koşulu vardır. Birinci koşula göre liberal siyaset, demokrasinin temel

ayaklarını oluşturan genel kabul –*general consent*– ve meşruiyete dayanmalıdır (Hobsbawm,1994:138). Bu koşul seçilmiş hükümetlerin meşruiyetini garanti altına almayı amaçlarken, aynı zamanda on yedinci yüzyılda Thomas Hobbes ve John Locke ve on sekizinci yüzyılda Jean Jacques Rousseau gibi düşünürler tarafından temsil edilen toplum sözleşmesi teorilerinin ve on sekizinci yüzyılda eski rejimi –*ancien régime*– ortadan kaldırmayı amaçlayan ve en somut ifadesini 1789 Fransız İhtilali'nde gördüğümüz hareketlerin de izlerini taşımaktadır. Yine de, liberal siyasetin bu koşulu Felaketler Çağı olarak adlandırılan yirminci yüzyılın ilk yarısında Avrupa toplumlarının ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bu dönemde Avrupa insanı kendilerini yönetecek hükümetin adil bir şekilde seçilmesinden çok, başlarını sokabilecekleri bir barınak ve yiyecek bulmak gibi gündelik sorunlara odaklanmış durumdaydı.

Liberal demokrasilerin ikinci koşulu ise bir toplumda birlikte yaşayan ve oy kullanmak suretiyle ortak hükümeti belirleyecek egemenlik yetkisine sahip farklı gruplar arasında belirli bir uyumluluğu öngörmektedir. Bu sisteme göre kendi kendine yettiği varsayılan, bağımsız bireylerin oyları birbirine eklenerek aritmetik çoğunluk ve azınlıkları oluşturmakta ve bu şekilde seçilmiş meclisler, çoğunluk hükümeti ve azınlık muhalefeti olacak şekilde yapılmaktadır (Hobsbawm,1994:138). Bu sistem azınlıkların isteklerini gündeme getirecek farklı sivil toplum organizasyonlarının işlevsel hale getirilmesi ve diğer başka yöntemlerle çoğulcu demokrasi anlayışının benimsenmesiyle Avrupa ülkelerinde yaşayan çeşitli etnik veya dini gruplar arasında uzlaşmacı bir diyalog ortamının oluşmasını sağlayabilirdi. Fakat dünya savaşları, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'nın Çarlık İmparatorluğu gibi imparatorlukların yıkılmasına ve çok sayıda yeni ulus devletinin kurulmasına yol açarak aynı zamanda bu ulus devletlerin dışında kalan çok sayıda azınlık grubu oluşturdu (Arendt,2009:268). Belirli bir bütüne aidiyetlerini kaybetmiş bu azınlıkların korkuları ve memnuniyetsizliklerini, savaştan yenik çıkmış veya ekonomik sarsıntılar geçirmekte olan ulus devlet halklarının kaygılarıyla birlikte değerlendirdiğimizde, yirminci yüzyılın ilk yarısında henüz bir yönetim biçimi olarak kalabalık toplulukları yönetmekte meşruiyetini ispat etme fırsatı bulamamış liberal demokratik yönetim politikaları, farklı grupları bir ulus çatısı altında birleştirmede güçlük çekmekteydi.

Jürgen Habermas'ın Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü'nde(2015) ifade ettiği gibi, on yedinci yüzyıldan yaklaşık yirminci yüzyıl ortalarına dek, liberal demokratik değerleri ve kamusal alanda devlet egemenliğinden bireyin

rasyonel ve eleştirel düşüncesinin hakimiyeti fikrini Avrupa toplumunun küçük bir bölümünün temsil ettiği düşünöldüğünde (Calhoun, 1992:3), liberal demokratik değerlerin karşılaştığı bu tehlike daha anlaşılır olacaktır. Habermas'ın "burjuva kamusal alanı" (*bourgeois public sphere*) olarak tasvir ettiği, Avrupa'nın eğitimli ve mülk sahibi kesimini temsil eden bu gruplar, öncelikle İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Avrupa ölkelerinde salon veya kafe kültürü içinde yapılanmaya başlamış ve sonrasında parlamenter rejimlerin kurulmasıyla siyasette etkin rol oynamaya başlamışlardı (Calhoun, 1992:12-14). Özellikle yirminci yüzyılda kamusal alanın ulus devlet çatısı altında birleşen Avrupa halklarını dahil edecek şekilde genişletilmesi ve bu kamusal alanının yönetimini organize edecek egemenlik yetkisinin halka devredilmesi ise, geniş halk kitleleri yönetime direk dahil olamayacağı için, halkın yönetimde etkin rol oynaması hususunda sağlam demokratik kurumların inşa edilmesini zorunlu kılmıştı. Buna rağmen, İtalya, İspanya ve Almanya gibi Avrupa faşizmlerinin ortaya çıktığı ölkelerde Avrupalı liderler, birey odaklı bu yeni yönetim sistemini güçlendirecek alternatiflere yönelmekten çok belki de savaşın kazanan tarafını temsil ettiğini düşündükleri liberal demokratik sisteme karşı alternatif arayışına girmişlerdi.

Habermas gibi Hobsbawm (1994:6) da Avrupa medeniyetini temsil eden egemen sınıfın burjuvazi olduğuna işaret etmişti. Bu da demek oluyor ki, yirminci yüzyıl dünya savaşlarının ardından Avrupa'da farklı etnik grupların liberal siyasi politikalar doğrultusunda bir arada ve huzur içinde yaşayabilecekleri bir hükümet şekli sağlanmış olsaydı bile bu yönetim insanların hangi siyasetçilere oy verdiği gerçeğinden bağımsız olarak burjuvazi odaklı bir yönetim olacaktı. Halk (*people*), her ne kadar kendi istediği adayı yönetime getirmek adına özgürce ve adil bir şekilde oy kullansa dahi, seçimlere girecek adaylar çoğu zaman kendisini egemenliğin asıl sahibi addeden küçük bir elit grup tarafından (*the people*) belirlenmekte, bu nedenle de kendilerini halka karşı değil bu elit gruba karşı sorumlu hissetmekteydi. Elitist bir kamusal alan anlayışına geri dönmeden, demokratik kamusal alanın bu ve benzeri şekillerde dejenerasyonunu önleyecek iletişim ve diyalog kanallarının etkin bir şekilde yapılandırılması gerekliliğini savunan Habermas'ın da işaret ettiği gibi (Calhoun,1992:3 bu durum yirminci yüzyıl liberal yönetim stratejilerinin geliştirilmesi gereken yönlerinden birine işaret etmekle beraber, kriz durumları haricinde devlet yönetimini kaosa sürükleyecek direkt bir tehdit teşkil etmemekteydi. Halk, yönetimin belirli bir elit grubun çıkarlarını temsil etmesinden yakınsa dahi, farklı sosyal sınıflara aidiyet duygusu geliştirerek kendi çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nı

takiben ancak belirli bir sınıfa ait olmasıyla kendi haklarını savunup kendini anlamlandırabilen veya devlet tarafından belirli bir sınıfa aidiyeti üzerinden kontrol edilebilen birey, sınıfsal yapının tasfiyesi ve toplumun zerrelere ayrışması neticesinde yalnız kalmıştır (Arendt, 2009:317). Aidiyet duygusunu yitiren bu insanlar maruz kaldıkları vahşetin müsebbibi olmakla suçlayacakları bir hedeften de yoksundular. Demokrasiler, Avrupa insanının gündelik sorunu haline gelmiş kriz durumlarını aşamadıkları ölçüde hedef tahtasına oturtulmaktan kaçınamayacaklardı.

Liberal siyasetin üçüncü koşulu, özellikle endüstri devrimi sonrası ve burjuvazinin bir sınıf olarak aristokrasinin yerini almasıyla birlikte, devletin sosyo-ekonomik meselelerin yönetiminde minimum rolü oynaması idealiyle ilgilidir. Bu anlayışa göre seçilmiş hükümetler yönetime pek fazla karışmayacak, parlamentolar ise yönetsel sorunlarla uğraşmaktan çok hükümetin yönetim yetkisini kontrol etmeye odaklanacaklardır (Hobsbawm,1994: 139). Hükümetler ancak sistemin işleyişi acil bir arıza verdiği durumlarda yönetime müdahale edeceklerdi. Arendt'e (2009:127) göre liberal siyasetin bu yönde şekillenmesinde etkin faktörlerden biri, sadece kendi çıkarlarını önceleyen burjuvazinin dünya ekonomisi üzerindeki hakimiyet alanlarını genişletmek amacıyla demokratik hükümetle ortak bir paydada buluşmayı kabul ederken kendi ülkelerinin yönetiminde aktif rol oynamayı istemiyor olmalarıydı. Burjuvazi kendini devlet yönetimiyle sınırlamayıp devletin imkanlarını dünya ticaretine atılmak için kullanırken, devlet de ekonominin işleyişine önemli bir kriz durumu yaşanmadıkça müdahil olmayacaktı. Bu nedenle, Avrupa'nın liberal demokrasilerinde, vatandaşın büyük çoğunluğunun hayatını devletin yönetim politikalarına göre değil de bir görünmez el tarafından rayına oturacağı düşünülen ekonomik sistemin içinde ve gayri-resmi kurum ve kuruluşlar aracılığıyla idame ettireceği düşüncesi hakimdi (Hobsbawm, 1994: 139).

Fakat bu varsayım Dünya Savaşı'nın Arendt'in deyimiyle atomize ettiği ve bireyselleştirdiği bir toplum yapısında çökmeye mahkumdu. Bu kriz durumunda hükümetin yönetime yeterince ve etkili bir şekilde müdahil olarak insanların yaşamlarını sürdürebilecekleri temel ihtiyaçları sağlayacak yönetsel stratejilerden mahrum olması faşizan eğilimlerin ön plana çıkmasında etkili faktörlerden sayılabilir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Keynesyen –kapitalist fakat kriz dönemlerinde devletin ekonomiye müdahalesini savunan- ekonomi anlayışının olumlu sonuçlar vermesiyle, Avrupa toplumlarında yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını önceleyen refah devleti

modelinin benimsenmesi (Quadango,2004) ve 1970 ekonomik krizinin refah devlet anlayışına karşı güvensizlik yaratmasını takiben, bir örnek olarak John Rawls'un Bir Adalet Teorisi (*A Theory of Justice*) kitabının 1999 basımına önsözünde kendi teorisinin refah devleti modeline değil "mülkiyet edinme demokrasisi" (*property-owning democracy*) anlayışına dayandığı açıklamasını yapmak zorunda hissetmesi, Avrupa siyasi düşüncesinin liberal demokratik sistemlerin yönetim politikalarını güçlendirmek adına aldığı önlemlerden bazıları olarak düşünülebilir.

Liberal demokrasilere muhalif hareketlerin ilki Rusya'da ortaya çıktı ve bu hareket 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte güç kazandı. Bu durum zamanın akademisyenlerinin pek çoğu için şaşırtıcı bir durumdu çünkü 1917'de Rusya, Avrupa demokratik devriminin ilk zaferini kazanacağı alan olarak görülmekteydi (Mazower, 1999:8). Fakat sonuç geçici hükümeti ortadan kaldırıp yerine sosyalist ideolojiye göre şekillenmiş bir programa tabi olunmasını öngören bir karşı devrim olmuştu. Sosyalist bir ihtilal, işçi sınıfının daha gelişmiş ve burjuvaziye karşı bir ayaklanma geliştirecek olgunluğa erişmiş olduğu bir ülkeden bekleneceği için, Rusya gibi köylü sınıfın hakim olduğu bir ülkenin modern sınıf sistemine dayalı sosyalist devrime kalkışmış olması şaşırtıcıydı (Hobsbawm, 1994:57). Koşulların sosyalist bir devrim için uygunlaşmasına bakmaksızın, Bolşevikler insanların temel ihtiyacının toprak ve ekmek olduğu düşüncesiyle (Hobsbawm, 1994:61). tüm insanların çıkarlarını gözeterek kolektif bir hükümet kurma fikrini benimsediler. Bu düşünce liberal demokrasilerin, genellikle burjuvazinin çıkarlarını önceleyen bireyci politikalarına muhalefet ediyordu. Yirminci yüzyılın başında sosyalizm liberal demokrasilere karşı en güçlü alternatif olarak yıkıcı savaşların sonunu getirme iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Genel kanı sosyalistlerin barışı getireceği yönündeydi (Hobsbawm, 1994: 59).

Avrupa faşizmlerinin doruk noktasına ulaştığı 1933 ve 1945 yıllarını saymazsak, "kısa yirminci yüzyıl"ın tamamı liberal rejimler ve Sovyetler Birliği veya enternasyonal komünist düşünceyle özdeşleştirilen sosyalist devrim arasında bir çekişme halinde geçmişti (Hobsbawm, 1994: 55). Fakat bu iki güç arasında neredeyse bir yüzyıl boyunca devam eden savaş, aynı ideolojik aileye mensup iki farklı ideolojinin savaşıydı. Liberalizm ve sosyalizm birbirinden son derece farklı prensipler üzerine inşa edilmiş olsalar dahi bu savaş, her ikisi de ilerlemeci (*progressive*) ideolojiler arasında gerçekleşmekteydi. Sosyalizmin burjuva sınıfına karşıtlığını ve liberal ideolojinin bireyci yaklaşımının modern dünya insanını, örneğin işçi sınıfını, her türlü fırsat eşitliğine

rağmen sosyo-ekonomik anlamda dezavantajlı duruma düşürdüğü kaygısını bir kenara bırakacak olursak, sosyalist ideoloji Avrupa medeniyetinin temel değerlerinden olan bilimi, bilgiyi, eğitimi, maddi ve manevi ilerlemeyi desteklemekteydi. Bu anlamda, bu iki modern dünya sistemi arasındaki çatışmanın temel nedenlerinden birinin her iki tarafın da dünya ekonomisi üzerindeki kontrolünü artırma isteğine bağlı olduğu ve dünya ekonomisinin kimler tarafından ve nasıl kontrol edileceği sorunsalına dayandığı iddia edilebilir. Sosyalizmin öngördüğü, yirminci yüzyılın ilk yarısında hâlihazırda dünya ekonomisine şekil vermeye başlamış ve kontrol dinamiklerini elinde bulunduran ve aynı zamanda liberal ideoloji tarafından desteklenen burjuvazi güdümlü bir ekonomik sistem yerine, kabaca, dünya kaynaklarının işçi sınıfı arasında sınıf ayrımı gözetmeksizin eşit şekilde pay edileceği bir sistem oluşturmaktı. Bu noktadan baktığımızda Mazower'ın de ifade ettiği gibi ana savaş her ikisi de ilerlemeci düşünceyi temsil eden kapitalist ekonomi ile komünist ekonominin birbirlerine meydan okuması olarak okunabilir (Mazower, 1999:22).

Hobsbawm'a göre yirminci yüzyıl Batı siyaseti, devletlerarası bir savaştan çok ideolojik bir sivil savaş niteliğindedir. Bu ideolojik savaş bazen liberalizm ve sosyalizm örneğindeki gibi aynı aileye mensup ideolojiler arasında gerçekleşirken bazen de farklı ailelere mensup ideolojiler arasında ortaya çıkmaktaydı. Bir tarafta on sekizinci yüzyıl aydınlanma düşüncesinden beslenenler ve Rus Devrimi'ni de kapsayan büyük devrimlerin oluşturduğu ilerlemeci ideoloji ailesi bulunmaktaydı. İlerlemeci ideolojilerin karşısında ise faşizm gibi gerici ideolojiler yer almaktaydı (Hobsbawm, 1994: 144). Faşist hareketlerin ortaya çıkışı, liberal ve sosyalist devletlerin bir yüzyıla damgasını vuracak savaşlarına ara vermelerine neden olmuştu. Faşizm tehdidi özellikle 1933 ve 1945 yılları arasında ilerlemeci düşünceyi teşkil eden bu iki ideolojinin, ortak düşmanlarıyla savaşmak adına bir araya gelmelerine yol açmıştı.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşuna yol açan Ekim Devrimi, merkezî ve doğu Avrupa ülkelerinde de çeşitli ihtilallerin ortaya çıkışını tetiklemiştir. 1918'lerde Bolşeviklerin Kışlık Sarayı ele geçirmesinin üzerinden çok geçmemişken, merkezî Avrupa, kitlesel siyasi grev hareketleri ve savaş karşıtı gösterilere maruz kalmaya başlamıştı. Öncelikle Viyana'da başlayan bu hareketler zamanla Budapeşte'ye ve dönem Almanya'sının Çekoslovakya bölgesine doğru yayılmıştı (Hobsbawm, 1994: 66). Birbirini takip eden bu isyanlar, liberal demokrasilerin sosyalist tehlikeyi çağın en büyük tehdidi

olarak algılamalarına neden olmuştu. Fakat Sovyet komünist rejiminin başarısından cesaret alarak ortaya çıkan hareketlerin tamamı sosyalist ideolojiyi temel almıyordu. Örneğin faşist hareketler hangi rejimin veya ekonomik sistemin daha adil olacağı veya daha özgürlükçü bir ortam yaratacağı gibi meselelerle ilgilenmekten çok kendi otoriteleri altında kitleleri birleştirmek, ekonomik kontrolü sağlamak ve kendi politikalarına karşı çıkabilecek herhangi bir rakibi veya sosyal grubu ortadan kaldırmaya odaklanmışlardı. Sovyet Rusya'ya benzer şekilde Faşistler kendilerini devrimci olarak adlandırmışlardı, fakat bu devrimin esasında eskiye dair hangi faktörleri devirmeyi ve değiştirmeyi amaçladığı faşist rejimlerin icraatlarına bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Paxton'a (1998:7) göre faşistlerin devrimi toplumun karakteristik yapısını, statik ve sert bir hale getirirken aynı zamanda saflaştırıp bu tek tipçilik üzerinde dinamikleştirmeyi amaçlıyordu. Faşist militanlar kendilerini burjuva karşıtı olarak adlandırırken, burjuvazide nefret ettikleri unsurun "sömürge" değil burjuva günlük yaşantısındaki gevşeklik (*softness*) olduğu unutulmamalıdır.

Yukarıda ifade edildiği gibi Sovyetler Birliği tehlikesiyle uğraşan Avrupa demokrasileri faşist hareketleri hafife aldığı düşünülebilir. Mazower'ın (1999:22) deyişiyle Avrupa demokrasileri diktatörlükten ziyade komünizm ile ilgileniyor, merkezi ve doğu Avrupa ülkeleri, komünist rejimden etkilenmedikleri müddetçe yerli siyaset mekanizmalarını hangi doğrultuda şekillendirdiklerine pek dikkat etmiyorlardı. Demokrasiler gözlerini Sovyet Rusya'dan ayırmazken faşist rejimler de kendilerini geliştirecek yeterli zamanı bulmuşlar ve ancak Hitler'in 1933'te Alman Şansölyesi olarak seçilmesini takiben önemli bir tehdit olarak algılanmaya başlamışlardı.

Avrupa faşist hareketleri içerisinde önemli bir yer edinmiş olan İtalya'ya baktığımızda, Salvemini 1942'de 'Harvard Konferansları'nda diktatörlükle yönetilen Sovyet Rusya, İtalya ve Almanya olmak üzere üç Avrupa ülkesi arasında sadece İtalya'nın faşizm öncesinde demokratik bir yönetim formuna sahip olduğunu ifade eder (Vivarelli, 1991:39). Bu gerçek bizim İtalya demokratik kurumlarının ortadan kalkıp Mussolini'nin güce erişmesine yol açan faktörleri sorgulamamıza neden olmaktadır. Vivarelli'ye (1991:40) göre demokratik kurumların tahribata uğraması faşizmden kaynaklanmıyordu. Tersine demokratik kurumların güçten düşmesi faşizmin bir rejim olarak yapılanabilmesinde belirleyici faktör olmuştu. İtalyan demokrasisi ise devrimci sosyalist saldırılar tarafından sarsıntıya uğratılmıştı.

Her ne kadar devrimci sosyalizm, faşist rejimlerin gelişebileceği bir zeminde farkında olmadan hazırlanmış olsa dahi, bu iki hareketin yan yana ilerlemesini beklemek doğru olmayacaktır. Farklı faşist hareketlere baktığımızda bu hareketlerin hepsinin düşünceyi ve aklı küçümsediğini ve herhangi bir entelektüel duruşa sahip olmadığını söyleyebiliriz. Bu hareketlerin düşünceyi ve aklı hakir görürken yüceltikleri şey -geleneksel sağ görüşlerden bazılarında görüleceği gibi- 'inanç' değildi. Faşist hareketler düşüncenin üstünlüğüne karşın ortak kan bağı ve ait olunan grubun tarihî kader birliği gibi konuları yüceltıyorlardı. Bu tarz partizan ve ırkçı düşünceler, ahlaken, ait oldukları ırkın, milletin veya toplumun diğer toplumlara nazaran daha güçlü ve cesaret sahibi olması gibi kurgulanmış doneler üzerine temellenmekteydiler. Faşist hareketlerin meşruiyetlerini savunmada kullanabilecekleri, evrim teorisinin en güçlü toplumların hayatta kalacağı öngörüsünden başka herhangi bir evrensel standart bulunmamaktaydı (Paxton, 1998:4-5). Peki, günümüz Avrupa siyasetini incelediğimizde, demokratik değerleri yayma girişimi, diğer devletleri işgal etmek için bir bahaneye dönüşmüşken ve Aydınlanma Çağı'nın Avrupa devletlerine miras ve emanet ettiği değerler yine sadece bir avuç devletin çıkarlarına yaradığı mesabede değer görüyorken, dünya siyasetine hükmeden "en iyinin hayatta kalması" Darwin düşüncesinden başka bir evrensel prensibin varlığından bahsedebiliyor muyuz?

Günümüz dünyası Samuel Huntington'un işaret ettiği gibi bir medeniyetler savaşına (Huntington,1993) geçit vermeyecek derecede farklı medeniyetleri, inançlar savaşına geçit vermeyecek şekilde akılcı düşünce karşısında her türlü inancı pasifize etti. Geriye kalan tek bir akıl kendi içinde parçalara bölündü. Bu parçalar, farklı ideolojik ailelere bölünürken bir grup, liberalizm ve sosyalizm öncülüğünde ilerlemeci düşünceyi temsil etti. Diğer bir grup ise özellikle Birinci Dünya Savaşı'nı takiben dini ve entelektüel donelerden beslenen geleneksel muhafazakarlığın büyük dönüşümlere uğrayarak ortadan kalkmasıyla faşizm ve totalitarizm gibi gerici ideolojiler ekseninde şekillendi. Vivarelli'nin de belirttiği gibi Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'da muhafazakarlık çok sağlam dini, entelektüel ve siyasal temellere dayanmakta ve Avrupa Hıristiyanlığı'nın kopmaz bir parçası niteliğindedir. Savaş sonrası dönemde geleneksel muhafazakar çerçeve parçalanmış ve Avrupa'nın son büyük imparatorluklarından olan Habsburg İmparatorluğu'nun 1918'de parçalanmasıyla birlikte geleneksel Avrupa muhafazakar düşüncesi de son bulmuştur. 1918'den itibaren hiçbir siyasi gücün ilahi destek iddiasıyla meşruiyetini ispat etmesi mümkün değildi. Sonuçta, farklı din ve mezhepler birbirlerine karşı kıskırtılsa dahi, yirminci yüzyıl orta çağ veya

erken modern dönemde olduğu gibi güç sahibi farklı medeniyetlerin veya inanç mensuplarının birbirine karşı seferler düzenlediği bir dönem değildi. Vivarelli'nin de ifade ettiği gibi din artık siyasi otoritenin bir meşruiyet aracı olmaktan çıkmıştı ve yirminci yüzyıl ideolojileri dini temellere dayanmıyordu (Vivarelli,1991: 39). Yirminci yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen dünya savaşları ne kadar Avrupa devletlerinin güç ve sermaye paylaşım savaşlarıysa, yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşmekte olan savaşlar da yine benzer bir profil arz etmekte.

Avrupa faşizminin en önemli üç örneğini teşkil eden İtalya, İspanya ve Almanya faşizmlerine baktığımızda, bunların hepsinde, eskiye öykünen bir muhafazakar anlayışın mevcut olduğunu görmek mümkündür. Faşizmin ilk ortaya çıktığı bölge olan İtalya'da bu öykünme Roma İmparatorluğu mitolojisi ve yeni bir emperyal devlet kurma hayalleri üzerine şekillenirken Franco İspanyası Latin Amerika sömürgeleri üzerinde hakimiyet sahibi olunan eski günleri idealize etmekteydi. Nazi Almanya'sı ise Versailles Antlaşması ile yerine getirmesi gereken ağır yükümlülüklerin altında yaşadığı bu aşağılanmaya karşı intikam planları kuruyor ve eski ihtişamlı günlerine dönmeyi hayal ediyordu. Gerard Delanty faşist hareketlerin özünde etnik milliyetçilik ve milletin organik birliği anlayışına dayandığını ifade ediyor. Bu hareketler şiddeti sosyo-politik düzeni sağlamak için desteklerken, 'lider'i de siyasetin merkezine yerleştirmektedirler. Faşist devletlerde liderin merkezî otoritesi devletin kendisinin milleti temsil eden ve yansıtan bir organ olarak yüceltilmesine neden olmaktadır. Burada toplumun, milletin ve devletin birbirinde eriyip birleşmesine tanıklık ediyoruz ki bu faşizm tarafından gerçekleştirilmiş devrimsel bir dönüşüm olarak nitelendirilmektedir (Delanty, 2009: 231).

Faşist hareketlerin koyu milliyetçi tutumları, kaybedilen savaşlar, imparatorluklarının yenedünya sistemine yenik düşmeleri ve kazanan devletlere karşı hınç duygusu düşünüldüğünde anlam kazanmakla beraber bu açıklamalar faşist hareketlerin halk desteğini nasıl kazandığı konusunda yeterince açıklayıcı değildir. Faşizm dışındaki diğer sağcı hareketlere kıyasla, faşizmin kitlelerin aşağıdan yukarı mobilize edilmesiyle ortaya çıktığını düşünecek olursak bu soru ayrı bir önem kazanıyor (Hobsbawm,1994:113-117).

Bu noktada, ulus devletlerin faşizmin güçlenmesinde nasıl araçsallaştırıldıklarına bakmanın faydası olacaktır. Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun veya Çarlık Rusya'sının Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dağılmasıyla birlikte sayısız küçük ulus devletin ortaya çıkması bu coğrafyalarda etnik yapının da son derece iç içe geçmiş olmasından dolayı hangi millete

ait olduğu tespit edilemeyen ve herhangi bir devletin korumasından yoksun kalmış milyonlarca azınlığın oluşmasına yol açmıştır. Bu insanlar vatandaşlık haklarından ve bireylerin vazgeçilemez ve el koyulamaz temel insani haklarından yoksun kalmış devletsiz azınlıklardı Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatın üstesinden gelmeye çalışan Avrupa devletleri şimdi de bu azınlıkların göç hareketlerine maruz kalmışlardı. Ekonomik olarak çöküntüye uğramış Avrupa devletlerinin, topraklarına yerleşmeyi amaçlayan bu azınlıkların bakımını üstlenecek bir altyapısı da bulunmamaktaydı. Avrupa azınlıklarının ötekileştirilmesine dayalı toplumsal mutabakatın dinamize edilmesinde bu gerçeklerin önemli bir rolü olsa gerektir. Faşist hükümetler ise bu azınlıkları –kendi devletlerinde yüzyıllardır birlikte yaşadıkları Yahudiler gibi, azınlıkları da dahil ederek- savaş sonrası yaşanan ekonomik krizlerden sorumlu tutarak günah keçisi ilan etmişlerdi. Özellikle birtakım varlıklı Yahudi ailelerin lüks yaşam tarzı örnek gösterilerek, azınlıkları ötekileştirme üzerinden Avrupa halkları mobilize ediliyordu (Arendt, 2009:268).

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış devletlerde, farklı olanı ötekileştirme trendi ivme kazanarak bu devletlerde yaşayan tüm azınlıklar için bir tehdit teşkil etmeye başladı. Faşist rejimler bu şekilde farklı olanı ve olası rakiplerini ortadan kaldırırken gövde gösterisi yaparak aynı zamanda kendi vatandaşlarının da rejime ve ulus devlete bağlılığını garantiye alacak korku ortamını oluşturmuş oluyorlardı. Faşist rejimler bir kere seçildiklerinde artık demokrasinin kurallarına göre oynamayı reddediyor ve bütün devlet mekanizmasını ele geçiriyorlardı (Hobsbawm, 2009: 12). Bu şekilde her türlü rakibi şiddete başvurarak ortadan kaldıran faşist rejimler güçlerini bu şekilde korumaya çalışıyorlardı.

Devlet korku unsurunu farklı olanlar üzerinde şiddet uygulayarak diri tutarken, kendi vatandaşları için sosyal programlar, tatiller, spor aktiviteleri gibi etkinlikler düzenleyerek rejimin gülen yüzünü gösteriyor ve vatandaşlarda devlete karşı minnet duygusunu da sağlamış oluyordu. Özellikle 1930'lu yılların büyük ekonomik krizinin üstesinden gelen Nazi Almanya'sı bu şekilde de toplumun büyük desteğini toplamış oluyordu (Hobsbawm, 2009: 127-128).

Günümüzde özellikle Avrupa devletlerinin ve dünya üzerinde hemen her devletin ya çoktan demokratikleşmiş veya demokratikleşme süreci içerisinde olması, faşizm tehdidinin yeniden ortaya çıkması endişesinin yersiz bir kaygı olduğunu düşündürebilir. Fakat Paxton'un da ifade ettiği gibi faşizm esasında demokrasinin yeterince yerleşmiş olduğu her zeminde ortaya

çıkabilecek bir rejim türüdür. Unutulmamalıdır ki, Avrupa faşizmleri demokratik zeminde seçilmiş liderlerin yukarıda ifade edildiği gibi demokrasi zeminini ortadan kaldıran fiilleriyle ortaya çıkmıştır. Bu, demokrasilerin mekansal ve zamansal sınırlarını görmek açısından önemli bir tespittir. Siyaseten aktif vatandaşlığın ortaya çıkmasından önce faşist rejim olarak adlandırabileceğimiz bir rejimin oluşmamış olması özellikle çarpıcı bir gerçektir (Paxton, 1998:11).

Burada vurgulamaya çalıştığımız demokrasilerin yönetim biçimi olarak yetersiz olduğu değil, demokratik toplumların öncelik vermesi gereken evrensel değerler işlevsiz hale geldiği takdirde, demokratik kurumların tek başına adil bir yönetim sağlamada başarısız olacağıdır. Özellikle sosyo-ekonomik kriz dönemlerinde geçim sıkıntısı çeken halklar, yöneticilerin öteki-leştiiren politikalar ve propaganda üzerinden hakimiyetlerini tahkim ettiği ülkelerde, farklı olanı kendi varlıklarına tehdit olarak algılama eğilimine sahip olabilmektedirler.

Günümüz Avrupa devletlerinin yirmi birinci yüzyılda, yirminci yüzyılın ikinci yarısına nazaran ekonomik büyüme hızlarının gerilemiş olması, Brexit gibi Avrupa Birliği'nin varlığı hakkında olumlu, olumsuz soru işaretleri oluşturan kriz noktalarının oluşması ve gittikçe küresel birlik perspektifinden saparak kendi milli çıkarlarını önceleyen ve ırkçı eğilimlere sahip sağcı partilerin seçimlerde henüz başarı kazanamamış olsalar dahi popülerite kazanması başlı başına Avrupa'nın temsil ettiğini ileri sürdüğü evrensel değerlerin varlığını tehdit ederken, özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısına benzer bir şekilde fakat bu sefer Suriye iç savaşının tetiklediği milyonlarca mültecinin de Avrupa topraklarında yerleşme arzusu, Avrupa'nın yeni azınlık sorununu ortaya çıkartarak bu mültecilerin ve Avrupa'da uzun yıllardır yaşamakta olan azınlıkların yakın gelecekte akıbetlerinin ne olacağı hususunda kaygı verici bir atmosfer oluşturmaktadır. Batılı ülkelerin ekonomik anlamda güçlü oldukları dönemde sömürgeci faaliyetlerini gözle görülür şekilde arttırırken, ekonomik olarak görece zayıfladıklarında kendi içlerinde faşizan eğilimlere yönelmeleri ikilemiyle nasıl başa çıkacakları merak unsurudur.

Bu noktada sorulması gereken önemli sorulardan birisi liberal demokrasilerin ayakta kalmalarının nasıl sağlanacağıdır. Avrupa demokrasilerinin karar vermesi gereken husus, sahip çıktıkları ve dünyada yaygınlaşmasını arzuladıklarını iddia ettikleri evrensel değerleri detaylandıran ve uygulamada özümseyen bir yönetim şeklini mi yoksa yönetim politikalarını sorunsuz icra etmelerine yarayan ekonomik yayılmacı politikalara dayalı bir yönetim

şeklini mi önceladıkları olacaktır. İkinci tip, ait oldukları ülkenin ekonomik kalkınmasına odaklı bir yönetimi tercih ettikleri takdirde, Avrupa demokrasilerinin ciddi bir ekonomik krizle karşılaştıkları bir siyasi atmosferde, liberal demokratik siyaset prensiplerine ne derece bağlı kalabilecekleri tartışılır hale gelecek ve yirminci yüzyılın ilk yarısında gösterilen faşizan eğilimlerin tekrarlanması sorunu güncel hale gelecektir.

Kaynakça

- ARENDR, H., *The Origins of Totalitarianism*, Benedicton Classics, 2009.
- CALHOUN, C., "Introduction: Habermas and the Public Sphere," *Habermas and the Public Sphere*, ed. by Craig Calhoun, the MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, 1992, pp 1-51.
- DELANTY, G., "Europe in the Short Twentieth Century: Conflicting Projects of Modernity" *Formations of European Modernity: A Historical and Political Sociology of Europe*, Palgrave Machmillan, University of Sussex, UK, 2013, pp. 215-243.
- FOUCAULT, M., "What is Enlightenment?" in *The Foucault Reader*, ed. by. Paul Rabinow, New York, Pantheon Books, 1984, pp. 32-50.
- HABERMAS, J., Kamusalığın Yapısal Dönüşümü, çev. Tamlı Bora, Mithat Sançar, İletişim Yayıncılık, 2015.
- HARPHAM, G. G., "So... What is Enlightenment? An Inquisition into Modernity," *Critical Inquiry*, vol 20, no 3, Spring, 1994, pp. 524-556.
- HOBBSAWM, E., *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, Vintage Books, 1994.
- HUNTINGTON, S. P., "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, Summer, 1993, pp. 22-49.
- KANT, I., "An Answer to the Question: What is Enlightenment," *What is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth Century Questions*, Berkeley: University of California Press, 1996.
- MAZOWER, M., "The Deserted Temple: Democracies Rise and Fall" *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Penguin Books, 1999, pp. 1-39.
- MILL, J. S., *On Liberty*, Batoche Books, Kitchener, 2001.
- PAXTON, R. O., "The Five Stages of Fascism", *The Journal of Modern History*, Vol. 70, NO. 1, The University of Chicago Press, JStor, 1998, pp. 1-23.
- QUADANGO, J., "Theories of the Welfare State," *Annual Review of Sociology*, vol 13, 1987, pp. 109-128.
- RAWLS, J., "Preface for the Revised Edition," *A Theory of Justice*, Revised Edition, Harward University Press, 1999, pp xi-xvii.
- SKINNER, Q., "The State," *Political Innovation and Conceptual Change*, ed. by. Terence Ball, James Farr, Russell L. Hanson, Cambridge University Press, 1995, pp. 90-132.
- VINCENT, A., *The Nature of Political Theory*, Oxford University Press, 2004.

VIROLI, M., "The Revolution in the Concept of Politics," *Political Theory*, vol 20, no 3, August, 1992, pp. 473-495.

VIVARELLI, R., "Interpretations on the Origins of Fascism" *The Journal of Modern History*, The University of Chicago Press, Vol. 63, No.1, JStor, 1991, pp. 29-43.

